

ALS JE NIET GAUW INBIN-, WOR- JE ONTSLAGEN

Fie van Dijk

De voorzitter van de VVD, mevrouw Haya van Someren, heeft tijdens de Partijraad op 29 september minister Van Kemenade verweten via de scholen 'politieke indoktrinatie' te willen bedrijven. Volgens haar wil het kabinet-Den Uyl 'zelfs via het onderwijs proberen de maatschappij om te turnen'. 'Voor ons staat onderwijs niet gelijk aan politieke indoktrinatie.'¹

Zou mevrouw Van Someren het taalboekje voor de hoogste klassen van de basisschool *Hoe is de stand?* gelezen hebben? ² Een paar zinnetjes uit het lesje *Vul in: d, t, of dt* zullen haar toch direkt geruststellen:

- 1 Ik raa- je aan die betrekking te aanvaarden.
 - 2 Als je niet oppas-, bran- je straks je vingers nog.
 - 3 Er wor- door jou nooit iets goeds bereik-, als je je niet meer inspan-.
 - 4 Het verbaas- me dat jij zoiets aandurf-.
 - 5 Vin- je vader dat allemaal goed?
 - 6 Je gedraag- je beslist als een klein kind.
 - 7 Je verdien- beslist een geducht standje.
 - 8 Of vin- jij dat soms niet?
 - 9 Hou- je dat werkelijk nog vol?
 - 10 Ja, jij doe- maar alsof je neus bloe-.
- En nog een paar vrolijke zinnen verderop:
Wie de wet overtree- is strafbaar.
De leraar dul- geen tegenspraak.
Wie zijn tijd verbeuzel-, betreur- dat later.
Als je niet gauw inbin-, wor- je ontslagen. . .

Het woord *Latijns Amerika* doet me op 't ogenblik alleen maar aan fascistische generaals denken. Toch speelt zich op het gebied van onderwijs veel in dat deel van de wereld af: de *educación liberadora*, de opvoeding tot vrijheid, ontwikkelt zich tegen alle verdrukking in. De methode van Paulo Freire, die de mensen leert lezen en schrijven, ze bewustmaakt van hun situatie en ze via hun 'kritisch bewustzijn' tot oplossen van hun problemen aanzet, is er een voorbeeld van. De methode bleek zo effectief te zijn dat Freire in de gevangenis belandde en later *Brazilië* uitgezet werd. Zijn lesboekjes werden vernietigd, zijn methode aangepast aan de eis het volk te alfabetiseren en dom te houden.³ In ieder geval in het *Chili* van Allende en in *Peru* ondervond de methode-Freire veel weerklank.

Paulo Freire, Ivan Illich en Everett Reimer zoeken met een internationaal team van pedagogen en sociologen in Cidoc, een instituut voor interculturele ontmoeting, vorming en onderzoek in Guernavaca, *Mexico*, naar alternatieven voor het huidige onderwijsstelsel.

Een van hun argumenten om het bestaand scholenstelsel los te laten is dat je daarin zo'n jaar of zestien lang aan de 15.000 uren van een complexe training onderworpen bent tot je een diploma verworven hebt dat een bepaalde marktwaaarde heeft. Dan ben je geschikt voor de gedisciplineerde produktie en geregelde konsumptie in een technokratische maatschappij. Regeringen, industrieën en belangenverenigingen weten dondersgoed dat degene die deze langdurige inwijdingsrite trouw volbracht heeft, de huidige orde niet meer ter discussie zal stellen, laat staan haar zal ondergraven.⁴

In Peru is de *Revolutionaire Regering van de Strijdkrachten* aan de macht, ook een stelletje generaals dus. Ze noemen zich revolutionair, in vele opzichten (zoals hun gebondenheid aan buitenlands kapitaal) kunnen ze als reformistisch beschouwd worden. Een feit is echter dat hun onderwijspolitiek erop gericht is om de armen en de marginados een kans te geven. (*Arm* ben je als je geen geld hebt om een geweer te kopen om terug te schieten als je democratisch gekozen regering overhoop geschoten wordt. *Marginado* ben je als je dit niet kunt lezen, niet op het idee komt om een geweer te komen, laat staan terug te schieten. In sommige Latijns-Amerikaanse landen maken de marginados 70 tot 80 procent van de totale bevolking uit.)

Het onderwijs in Peru is georganiseerd in niveau's en graden, die niet hoeven samen te vallen met schooljaren. Voor volwassenen en jongeren die nooit onderwijs hebben genoten zijn er aanvullende, on-schoolse kursussen.⁵

Dat een onderwijshervorming vooral inhoudelijk steeds aan kritiek onderworpen moet worden, bewijst het in Lima verschenen boekje *¿Cuesta arriba o cuesta abajo?*, een kritische analyse van leesboekjes voor het basisonderwijs.⁶ De titel, in vertaling: Bergopwaarts of bergafwaarts? slaat op een van de onderzochte boekjes, dat hoopvol Bergopwaarts heet. Het is niet bedoeld voor specialisten in de pedagogie (hoorde ik in Nederland laatst niet een van die lui tegen een leraar zeggen: laat de *philosophy of education* maar aan óns over!), in de linguïstiek of in de sociale wetenschappen. Het is geschreven voor meesters en juffen, ouders en andere volwassenen, die vanuit hun eigen ervaring in opgevoed-zijn en opvoeden, willen nadenken over die opvoeding, aldus de inleiding. Iedere pedagogische daad heeft een ideologische, en daarom politieke dimensie. De schrijver van dit boekje trachten de ideologie van het Peruaanse onderwijs op te sporen via de visie op de werkelijkheid zoals die in de leesboekjes naar voren komt. Daartoe werden de meest gebruikte leesboekjes voor de eerste drie klassen van het basisonderwijs onderzocht. Op de resultaten van hun onderzoek wil ik hier wat nader ingaan, immers: wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. We kunnen altijd later eens over de balk in het eigen oog praten.

DE MENSEN

In de schoolboekjes komen geen konkrete, levende mensen voor, maar vage, abstrakte wezens. Die wezens verschillen niet van elkaar door hun persoonlijkheid, door hun kijk op de wereld of door hun eigen levensloop, maar door hun geslacht, hun leeftijd en hun funktie; ze zijn dus vader of moeder, meester of juffrouw, werkmán of kind. Ook de kinderen worden gereduceerd tot een rijtje funkties; het enige wat ze uit elkaar

houdt, is hun naam. De sociale relaties verlopen volgens strenge, gesimplificeerde regels: vader is autoritair, moeder is lief, de kinderen zijn beminde en liefhebbende ondergeschikten. Niet het unieke van ieder mens wordt aangegeven, niet de vele soorten van gevoelens en relaties, maar stereotypen. Neem het lesje 'Een dagje uit het leven van Pepito en Jaimito en Luisito'. Grapjes? Emoties? Kattakwaad? Vechtpartijen?

1 Ik ben het kind van mijn geliefde ouders en ik heet . . .

2 Mijn vader heet . . .

3 Hij werkt alle dagen om ons te voeden en te kleden.

4 Mijn moeder heet . . .

5 Zij zorgt liefdevol voor me, maakt het eten klaar, naait en wast mijn kleren.

6 Ik ben ook een kind van God.

7 God heeft me geschapen.

8 God is voor mij aan het kruis gestorven.

9 God belooft mij als ik lief ben, en straft me als ik stout ben.

10 God ziet me overal.

11 Nooit kan ik iets in het geheim doen, want God ziet me.

12 Ik zal mijn ouders altijd liefhebben en gehoorzamen.

Het is moeilijk om de essentie van de werkelijkheid op eenvoudige wijze weer te geven, maar de starheid van de onderlinge verhoudingen en de zwart-wittekening van de wereld geven het kind geen gelegenheid schakeringen te leren zien en nieuwe situaties te beoordelen. Een kind dat de normen van de tekst niet deelt, is automatisch een slecht kind.

HET GEZIN

Het gezin wordt, weer op abstrakte wijze, voorgesteld als het centrum van het kinderleven. De wereld daarbuiten is een vijandige wereld van liegen en bedriegen, een soort noodzakelijk kwaad; de sociale uitbuiting wordt daarmee verdoezeld. Alleen in zijn familie kan het kind vertrouwen en liefde vinden. Het gezin is een veilig nest, vredig, in een comfortabel huis. Vader is het hoofd, edel, krachtig, ervaren; hij legt zijn zonen technische zaken uit. Moeder is het middelpunt van de familie, beschermend, een soort religieus symbool: 'die al onze pijnen kan verzachten, die al ons verdriet kan laten verdwijnen: mijn moeder'.

Zowel de vader als de moeder worden getypeerd als superieure wezens. De verhouding van de broers en zusters onderling is niet erg duidelijk.

De kinderen moeten zich goed gedragen en hun ouders gehoorzamen. Hun belangrijkste opdracht is de eenheid van de familie te bewaren, maar er wordt niet bij gezegd waarom. De verhouding van de ouders tot de kinderen is totaal vertikaal: de kinderen worden beloond met liefde, geld of snoep als zij zich gedragen zoals het behoort, en gestraft als zij de normen overtreden. De norm van goed gedrag wordt bepaald door de ouders, en niet door de waarde van de norm. Het kind is onderworpen aan de autoriteit en moet steeds dankbaar zijn: 'Pappa, ik wil altijd gehoorzaam zijn en me goed gedragen, opdat u tevreden over me bent'.

DE SCHOOL

De school heeft de functie te zorgen dat het individu zich aanpast aan de maatschappij, zodat hij zich kan redden in die maatschappij. De school is een 'tweede huis', evenals het gezin een toevlucht, wat zeg ik: 'el progreso, la esperanza, la paz, pa gloria del mundo'; echt, dit staat in een schoolboekje. Zonder vertaling druipet de snorkerigheid er al af.

De maatschappijvisie is fatalistisch: we hebben geen andere keus, je komt ter wereld in een gezin en bereidt je voor op de levensstrijd in de school. Wie studeert, triomfeert! Triomferen betekent: op de maatschappelijke ladder stijgen. 'Voortswaarts, mars! met enthousiasme, als de soldaten! / Je wapenen zijn de boeken / Je escadron is je klas / Het slagveld is de hele wereld (uit een tophit van de Peruaanse School).

Alternatieve opvoedingsmogelijkheden lijken niet te bestaan. Over wat je op straat leert, van je burens, van vrienden, van spelletjes en van je werk, wordt met geen woord gerept. Nee, de school is de enige mogelijkheid om je te handhaven. De leraar is een soort missionaris, zijn missie is kennis en normen overbrengen op de leerlingen. Hij is ervaren, opofferend, edel, eigenlijk een heilige. Niet iemand die gewoon zijn werk doet, maar iemand die *geeft*. Paulo Freire noemt dat de Bankwezen-opvoeding: de leraar, 'schenker van de cultuur', belegt zijn kennis in het kind zoals je geld op een bank zet. Er is geen mogelijkheid tot een dialoog; de leerling moet zich on-kritisch aanpassen aan de criteria van de autoriteit. 'Je meester is je beste vriend.'

De relaties met de medeleerlingen zijn passief, secundair en kompetatief. Het belangrijkste streven is de genegenheid en de goedkeuring van de meester te verwerven. *Zo leert het kind de juiste verhoudingen kennen*, die hij later ook zal hebben met zijn arbeidskameraden: het leert dat een goede relatie met zijn leraar belangrijker is dan een goede relatie met zijn klasgenoten; *de verticale relaties zijn belangrijker dan de horizontale, onderwerping is belangrijker dan solidariteit*.

De leerling moet naar de leraar luisteren (of die saai is of niet), de les overschrijven (of hij die begrepen heeft of niet), moet stipt op tijd komen (of er thuis of onderweg iets belangrijks hem ophield of niet). Zijn hele gedrag wordt geregeld via een vast patroon. *Als hij later mislukt, heeft hij het aan zichzelf te wijten*. Dan heeft hij zijn best niet gedaan, of hij lette niet op, of hij was niet punctueel.

De school geeft hem de wapenen om zich te verdedigen in het barre leven, maar niet de middelen om zijn eigen leven te veranderen.

HET VADERLAND

Het vaderland komt uit de schoolboeken naar voren als een eigen persoonlijkheid, met een eigen leven en eigen wensen, los van de mensen die het vaderland vormen. Het wordt beschreven volgens drie aspecten: de natuurlijke gesteldheid, de geschiedenis en de mensen.

De natuurlijke gesteldheid wordt weergegeven in abstracte bewoordingen: een vaag landschap met bergen en valleien. De relatie mens-natuur wordt geïdealiseerd in termen van vooruitgang; de mens ontgint de natuurlijke rijkdommen van de aarde. Ook de arbeid wordt geïdealiseerd. Je leest geen woord over uitbuiting van de mensen en over de reële omstandigheden waaronder duizenden arbeiders moeten leven en werken.

De geschiedenis bestaat in een minitieuze beschrijving van veldslagen en proklamaties. Niets over het volk, het werk, de dagelijkse strijd om het bestaan, machtskonflikten, strijd om kennis, om zeggenschap over de produktie, om rechtvaardigheid. Feiten worden gepersonaliseerd, dat wil zeggen: gegroepeerd rondom een individu. Het Vaderland wordt gerepresenteerd door helden. Via de geschiedenisles krijgt het kind in ieder geval geen enkel inzicht in het gewone dagelijkse leven of in economische en politieke gebeurtenissen.

De mensen in Peru worden op drie manieren getypeerd: via hun werk, hun ras en hun geografische situatie: 'De Indiaan leeft in de bergen en is boer'. In de leesboekjes zijn Peruanen abstrakt, stereotype of heroïsch. Liefde tot het Vaderland manifesteert zich in het gehoorzamen aan de wet en hard werken, in grote eenheid. Dat wetten veranderd kunnen worden, daarover wordt met geen woord gerept.

Het Vaderland zou moeten zijn: de aktiviteit van het volk dat het vormt, met problemen, vooruitgang en tegenspoed, strijd en tegelstellingen, strijd tussen mensen onderling, tussen groepen, strijd tegen de natuur. Maar het Vaderland wordt uitgedrukt in het verleden, het symbool en de wet - niet in de aktualiteit.

RELIGIE

De godsdienst wordt aan het kind gepresenteerd als een alternatief voor de materiële wereld. God is de bemiddelaar tussen deze wereld en het eeuwige leven. Hij bestraft het kwade en belooft het goede. God heeft alles geschapen en schenkt ons alles. *De mens kan niet bemiddelen in de maatschappij, hij kan niets veranderen, hij is afhankelijk.* God geeft de mens dus een a-historische natuur. Aan het kind wordt voorgeschreven dat hij dankbaar moet zijn, konformistisch, individualistisch en ascetisch.

't Enige wat hij kan doen, is hopen.

De onderlinge relaties van de mensen verlopen via God, want God heeft de werkelijkheid geschapen: 'God is overal, zowel in de hut van de arme als in het paleis van de rijke'. *De armen zijn niet arm door sociale oorzaken, maar door geheel toevallige, natuurlijke oorzaken.* God is de bemiddelaar tussen de verschillende klassen: Liefdadigheid is een instrument van God. De aalmoezen van de heersende klasse worden ontvangen als een goddelijk geschenk.

De thema's *gezin, school, vaderland en religie* zijn nauw met elkaar verbonden. Zo is de moeder de engel van het gezin, de vader de eerste leermeester, de school is een kazerne en een tweede tehuis, een tempel van de kennis. De schoolmeesters zijn tweede vaders, het vaderland een moeder, God onze vader en de hoogste meester.

Het goede is: onderdanigheid, reinheid, stabiliteit, gematigdheid, kortom, konformisme.

Het slechte is: luiheid, bedrog, gevaar, nieuwsgierigheid, durf, overmoed en rebellie, voor een deel dus creatieve houdingen.

Alle problemen van de mens worden teruggebracht tot een individueel moraal probleem: 'wie werkt, die overwint', 'wie wil, die kan'.

De maatschappij is de som van individuen die geen bijzondere relaties tot elkaar hebben, afgezien van verticale relaties tussen hooggeplaatsten en laaggeplaatsten,

vaders en zonen, meesters en leerlingen, werkgevers en werknemers, rijk en arm, heer-ser en overheerste.

Het tweede hoofdstuk *¿Cuesta arriba* is voornamelijk gewijd aan het socialisatieproces. Het jonge kind kan de normen, waarden en gedragsregels die op hem worden overgedragen niet naar vrije keuze aannemen of verwerpen, aldus de schrijvers. Juist tussen zes en negen jaar is het kind extra gevoelig voor indrukken van buitenaf die hun persoonlijkheid en hun toekomstig gedrag zullen bepalen. Het konformisme, de starre reglementering van gedrag, de abstracte visie op de werkelijkheid en de beperkte relaties tussen de mensen onderling, zoals die door de leesboekjes worden voorgeschoteld, *belemmeren de bewustwording van het kind*; ze verhinderen het om voor eigen rekening de rijkdom van zijn relaties en gevoelens te onderkennen en initiatieven te ontplooien.

In het laatste hoofdstuk roepen de schrijvers de lezers op geen tijd te verliezen: de opvoeding van de kinderen is té belangrijk. Nieuwe schoolboeken zullen er niet zo gauw komen, en de vraag is dan *nóg* of ze zo veel veranderd zullen zijn. Het is al een verbetering als de teksten in de klas ter discussie gesteld worden.

Tenslotte is er nog een bijlage met een verantwoording van de methode van analyse, en een mooie verzameling teksten vol slechte stijl, rassendiskriminatie, verhulling van de werkelijkheid, hypokrisie, sadisme, berusting, zwarte humor, fatalisme, rijkeluismanieren (plaatje van net jongetje in glanzende badkamer, met woorden bij warmwaterkraan, spons, zeepbakje etc.), repressie, leugen ('ik heb een engelbewaarder'), kruipe-rijsheid, bangheid, sluwheid, veroordeling van opstandigheid, en nog eens alles bij elkaar in één lesje.

Dat was *Bergopwaarts of bergafwaarts*? De schrijvers laten ons niet in het ongewisse: ze vinden het bergafwaarts, met een flinke steile helling. En HOE IS DE STAND bij ons? Kijk eens naar het lesje van vul in: d, t, of dt! *Alleen Moeder, God en het Vaderland komen niet in die paar zinnnetjes voor, maar verder zijn alle elementen uit de Peruaanse schoolboekjes aanwezig*: de relaties zijn vertikaal (leraar, vader en werkgever tegenover de leerling); het is oppassen geblazen, inspannen, gehoorzamen, niet te veel wagen, toegeven aan autoriteiten, de wet naleven en vooral geen eigen mening hebben. En wie niet werkt, zal niet eten. En wie op zijn werk zijn mond opendoet, wordt ontslagen. Grapjes? Spelletjes? Kattetekwaad? Dat past niet als je d, t of dt moet invullen!

Kunnen we als Moer-lezers niet even een bliksemonderzoekje instellen naar de ideologie in Nederlandse taal- en leesboekjes voor de eerste drie klassen van de basisschool? Ieder die met een bepaalde methode werkt, kent zijn boekjes al van binnen en van buiten. Maak er geen deftig artikel van, maar geef antwoord op vragen als: hoe komen *de mensen* in dit boekje naar voren, hun onderlinge relaties, hun karakter en hun levensbeschouwing; hoe het *gezin*, de ouders, de kinderen; hoe de *school*, de *religie*,

het *vaderland*, en wat je verder nog belangrijk vindt. De titel van het boekje, de schrijver, de uitgever en het jaar van uitgave moeten er natuurlijk bij vermeld worden. Ook reacties van leerlingen (van basisscholen, opleidingen voor kleuterleidsters, pedagogische akademies en bibliotheekscholen bijvoorbeeld), ouders en andere belangstellenden zijn welkom. Zullen we afspreken binnen zes weken na het verschijnen van deze Moer? (adres: Fie van Dijk, Burg. Hogguerstraat 323, Amsterdam). Ik zal een samenvatting van de reacties maken, sprak zij optimistisch, die uiteraard weer in Moer terechtkomt. Want ik ben vóór de vorming van een kritisch vermogen bij kinderen, en tégen politieke indoktrinatie. Het moet dus maar eens afgelopen zijn met die conservatieve schoolboekjes.

Noten

- 1 Algemeen Dagblad, 1 oktober 1973.
- 2 D. J. de Grooth, Hoe is de stand? Oefen en repetitiestof voor het onderwijs III, serie B - Taal. (Van Gorcum en Comp. B.V., Assen)
Geciteerd uit De Volkskrant, 25 september 1973.
- 3 Zie hierover: Jan Rutgers, Philips voedt op . . . In: Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs, jrg. 31, nr. 315 (april 1973).
- 4 Zie hierover: Carmen Zambo, Provocatie tot anders denken; CIDOC en de nieuwe intellectuele elite (Mexico). In: Hildegard Lüning (red.), Geweld en genade; de overlevingskansen van het christendom in Latijns Amerika. Baarn 1971.
- 5 Zie hierover: Opvoeding, onderwijs en ontwikkeling in Latijns Amerika. Internationaal Onderzoek- en Informatiecentrum Pro Mundi Vita, Bulletin 42, Brussel 1972.
- 6 Ana Boggio, Carmen Lora, Gustavo Riofrío en Rafael Roncagliolo, ¿Cuesta arriba o cuesta abajo? Un Análisis Crítico de los Textos de Lectura de Primaria. (DESCO, Centro de Estudios y Promoción del Desarrollo, Area de Educación) Serie Praxis 2. Lima 1973.